

Haraszi Miklós: Civil kurázstól civil társadalomig A magyar szamizdat két évtizede

A hetvenes évek
0,1 %

Magyar szamizdat-történetet először húsz éve írtam, Adam Michnik felkérésére. "Piros" vagy más néven "mini" útlevelemmel élve 1980 nyarán meglátogattam lengyel ellenzéki barátainkat. Azelőtt 1976-ban jártam náluk, hiszen az én nemzedékem mindig is egy húron pendült a lengyelekkel már hatvanas évekbeli diákmozgalmárságunk óta. Mindvégig párhuzamos volt az útjuk a miénkkel, a tekintélyellenes úbaloldaliségtől az erőszakmentes emberi jogi ellenállásig - s később a "kerekasztalos" demokratizálásban is. S mindenkor azt kellett látnom, némileg irigykedve, hogy a lengyelek kicsit előttünk járnak. Varsóban Jan Litynskinél laktam, a Robotnik munkásújság papírhegyei között. Most éppen amiatt irigykedtem, hogy a lengyel ellenzékiek már politikai újságot nyomtatnak. Mindent elmondott a látvány, hogy Adam Michnik a Nova Szamizdatkiadó színes T-shirtje volt. Látva lelkesedésemet, ott helyben lekapta magáról és nekem adta. S aztán hamiskásan azt mondta: nemsokára majd ti is fogtok nyomtatni, de miért ne kezdenétek ti is itt nálunk, Lengyelországban?

Így kért fel Adam arra, hogy állítsunk össze egy kötetet a lengyel szamizdat számára az addigi magyar underground termésből. Ez lett a 0,1 % című kötet, amelyet Kis János és Bence György válogatott. Az a gyűjtemény lezárta egy évtizedet és egy korszakot. Mire a kötet Lengyelországban megjelent, már a legális Solidarnosc idején, a magyar értelmiségnek is új korszakot kellett kezdenie.

Indigó, tamizdat és butik

Ami a technológiát illeti, a mi független irodalmunk, amikor 1972-ben elindult, még Nyugatra csempészett "tamizdat" és írógépen másolt szamizdat, "butik-irodalom" volt. Egészen a nyolcvanas évek fordulójáig ez maradt a terjesztés két fő technikája. Mi honosítottuk meg ezeket az orosz szavakat a magyar nyelvben, habár a hivatalos szótár nem akart hallani róluk. Kende Péter, Párizsban élő 1956-os politikai író a hetvenes évek elején Magyar Füzetek néven indított folyóiratot és könyvsorozatot, amely a mind számosabb hazai "közölhetetlen" szerző otthonává vált. Ahogyan később a nyomtatáshoz, kezdetben ahhoz kellett nagy lélegzetet venni, hogy a szerzők kiküldjék művüket. Hiszen a külföldi publikáláshoz kötelesek lettek volna beszerezni a hatóságok engedélyét. A füzeteket aztán már csak be kellett csempészni az országba, nagyban és kicsiben.

A "Szamizdat-butik" ifjabb Rajk László lakásán működött a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején. Keddenként este bárki feljöhetett, s előjegyezhetett a kiállított gépiratos szamizdatból. Aztán Budapest-szerte a hivatalokban gépírónők fekete munkában gyártották az indigós példányokat. A következő kedden a butik nagytáskás látogatóinak egy része meghozta, másika elvitte a "gépiratot", ahogyan a rendőrségi nyelv hívta az árut. Természetesen tudtuk, hogy a vásárlók között a rendőrség besúgóí is ott vannak. De hát aki éppen a nyilvánosság megteremtésén munkálkodott, nem gyanakodhatott állandóan. Ez ellen csak a tiszta barátság erejével védekezhettünk.

Az öncenzúra ellenzéke

A tamizdat és gépelt szamizdat jelentőségét nem a tömege adta, hanem az, hogy résztvevői felmondták az 1956 utáni Kádár-korszak "hamis kiegyezését".

A Rajk-butik már elkötelezettség, de még nem mozgalom volt. A demokratikus ellenzék csak később, a nyolcvanas években vált politikai mozgalommá, a hetvenes években művészeti, tudományos és szabadgondolkodói szubkultúráként született. Inkább erkölcsi, mint politikai tiltakozás volt a közös nevezője. Közönsége és szerzői egyaránt önmagukat és az igazságot kereső értelmiségiek voltak. Az első évtized: a kommunizmus kultúrájával való szakítás, a függetlenség vállalása, az öncenzúra felszámolása.

A hetvenes években a szamizdat-mozgalom inkább a hivatalos értelmiség ellenzéke volt, mint a rendszeré. Tiltakozása főként a nyilvános vélemény és a magánvélemény kettéválása, a félelem, az ideológiai képmutatás, a propaganda, a tekintélyelv ellen irányult.

Az első szamizdat-szerzőknek szemére vetik a mai, későnjött anti-kommunisták, hogy a cenzúra ellen nem a kommunista volta miatt tiltakoztak. Valóban, a cenzúra intézménye, "mint olyan", ez volt a szamizdat első és talán mindvégig egyetlen közös ellenségképe. Ideológiáknál megbízhatóbb iránytunk volt: nem kívántuk korlátozni a kreativitásunkat. De aligha van radikálisabb jelszó, mint a miénk volt: "A rendszer bennünk van".

A visszautasított minőség lázadása

Kezdetben az "ellenzék" csak a különböző kulturális devianciák gyűjtőhelye volt, ahol néha egyetlen ember képviselt olyan magatartásokat, amelyek máshol széleskörű szubkultúrákat jellemeznek. Mindig csodálkoztam, amikor azt hallottam, hogy Brightonban húsvétkor a punkok és a Hell's Angels megverik egymást. Nálunk a hetvenes években nagyon jó barátok voltak. A tiltott kultúrák megértették egymást: a könyvtárban élő filozófus, a leszbikus fényképész, a keresztény prédikátor és a body artist, hogy saját baráti körömből vegyek példát. Magam - mondjuk - gyári munkát vállaló dalköltő voltam. Kenedi János gyűjteménye, a Profil, megteremtette a "devianciák" - valójában a visszautasított minőség - közös öntudatát.

Megszakította az alkalmazkodás kényszerét, megalapozta az együttműködés hagyományát. Közösséggé formálta a függetlenségre törekvő, addig atomizált szerzőket. A politikai szamizdat persze a régi magyar radikális hagyománynak megfelelően nem a jogsértések krónikájával, hanem gyakran olvashatatlanul hosszú művekkel kezdődött.

Búcsú a marxizmustól

A szamizdat előtti évtizedben - a hatvanas években - még marxista eretnokségekben tévelyegtek a politikai hajlamú disszidensek, zömükben szociológusok és írók. Két iskolája volt az antibürokratikus és szovjet-ellenes érzelmeknek. A Lukács-iskola fiataljai a desztalinizálás ütemével elégedetlenkedtek. A hozzám hasonló, a nyugati diákmozgalmat másoló újbaloldaliak viszont "tömegdemokráciát" követeltek és "tüzet a vezérkarokra". Egymással is ádáz harcban állt ez a két disszidens iskola.

1968-al megváltozott a helyzet. A "Prágai Tavasz" kudarca minden elhajlót érzékenyen érintett. Fel kellett figyelniük a reményeink közösségére. Meg kellett értenünk, hogy valójában csak azokban a személyes szabadságokban vagyunk érdekeltek, amelyeket a kommunisták előszeretettel "polgárinak" gúnyoltak.

Siettette a disszidenseket az 1968-as gazdasági reform is, mégpedig mind a "sikere", mind a "kudarca". Az előbbiből látnunk kellett, hogy nem következhetnek be a reformtól várt politikai konzekvenciák a szólás- és gyülekezési szabadság terén. A reform lefújása 1973-ban pedig arra figyelmeztetett, hogy a haladás sziszifuszait félútig sem engedi a rendszer, mielőtt a követ

visszagurítja a mélybe.

Magyarországon ezzel meghalt a marxizmus. Az "elhajlók" voltak ugyanis az utolsó lelkes hívei. Újjászületett viszont a független kultúra. Ezentúl öncenzúra nélkül írtunk és kéziratunkat magunk terjesztettük. Kovács András gyűjteménye, a Marx a negyedik évtizedben véglegessé tette az ideológia halálát. Körkérdése arra kényszerítette az emberi jogok felé forduló nemzedéket, hogy számot vessen saját átváltozásával.

Kis János, Márkus György és Bence György műve, az Antikapital, más néven az Überhaupt kezdte meg azoknak a műveknek a sorát, amelyek a rendszer ideológiáját igyekeztek "megsemmisíteni". Úgy vonták kétségbe a marxizmus közgazdaságtanát, hogy komolyan vették. Megvizsgálták, felépíthető-e egyáltalán működő társadalom Marx elvei alapján. A válaszuk: sajnos, nem.

Az én Darabbér című könyvem a munkásosztály uralmának téziséét vetette ugyanilyen vizsgálat alá, de én az élet bizonyítékait gyűjtöttem. Dolgozni mentem az uralkodó osztályba, a Vörös Csillag Traktorgyárba, ahol persze csak elnyomást és kizsákmányolást találtam.

Konrád György és Szelényi Iván műve, Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz, már magát az államszocialista politikai rendszert vette célba, s egy kizsákmányoló osztály uralmaként írta le. Bűnüket nem enyhítette, hogy a kizsákmányoló osztályt önkritikus módon az értelmiséggel azonosították.

Kis, Márkus és Bence a pártból való kizárást vállalták eretnek művükkel. Én már a gépeknél dolgozva is tudtam, hogy ha kalandomat megírom, a rendszer csakis büntetőperrel reagálhat. A mű csak színdarab volt, még szükség volt a nyilvános előadásra: a bírósági tárgyalásra. Konrád és Szelényi pedig eleve titokban írták művüket, tudván: ha nem konspirálják készülődésüket, a rendőrség már a megírását is megakadályozza.

A gettó szabadsága

1973 és 1974 a letartóztatások, házkutatások éve volt. Egyszerre koppintottak a különböző felfogású disszidensek orrára, ami nagyban fokozta a szolidaritás érzését.

A politikai rendőrség jó szimattal, de rossz politikai érzéssel dolgozott. A Darabbér perében fenyegetőleg behívott tanúk névsora - azoké, akik a gépiratot kölcsönkapták - előre feltérképezte a későbbi ellenzék magvát. Igaz, a fenyegetéssel néhány évre ismét elszigetelték a disszidenseket. Sokan kivándoroltak, s a hatóságok ebben egyáltalán nem akadályozták őket. De a hetvenes évek elejének repressziója összetartó szabályszegőkké és elszánt "belső emigránsokká" edzette a diák-, művész- és filozófuslábadókat. Ha ideiglenesen tudomásul is vették a megtorlás meghúztá határt, s lemondtak a "sokszorosításként" megbélyegzett újrágépelésről, mégsem adták fel a független gondolkodás szabadságát. Zártkörű szamizdatjuk, a Kornis Mihály ötletéből született Napló csak három példányban forgott a száz szerző között. Konrád György szavával: antipolitikusok magánközössége volt ez. A Napló szerzői a független gondolat fenntartására szövetkeztek, mert a szabad beszéd folytonosságát minden későbbi jó alapjának tartották. S tették mindezt, ha másért nem, az erkölcsi elégtételért. Előnye is volt a hetvenes évek közepi visszaesésnek. Elváltak egymástól és ezzel meg is sokszorozódtak az öncenzúrátlan értelmiségi közösségek. Hiába voltak híd-személyiségek, mint Konrád György vagy jómagam, megszakadt a folytonosság a Napló társasága, a társadalomtudományos érdeklődésű disszidensek és a művészeti underground között. Ez utóbbi egyúttal életforma is volt: a tiltott képzőművészet, a balatonboglári kápolnafesztivál, a Szétfolyóirat, a Halász-féle lakásszínház, a performerek-happeningszervezők-akcióköltők közössége - Szentjóni Tamás kifejezésével - "büntetésmegelőző autoterápiaként" teljesen lefűződött a hivatalos

társadalomról.

Mire az évtized véget ért, Aczél György hírhedt "TTT"-je, a "támogatott, tűrt, tiltott" kultúra visszavonhatatlanul átalakult "TTSz"-szé: "támogatott, tűrt és szabad" kultúrává. Aczélék észre sem vették a vereségüket, felőlük nézve a politika sikeres maradt.

A hetvenes évek ellenzéke még nem remélte, hogy a mi életünkben győzhet a szabadság. Legvérmesebb reményünk az volt, hogy az öncenzúráltan beszédet valamifajta kolostori magánvallásként megtűrhetik. Pesszimizmus dolgában akkor még alig volt különbség az ellenzékiek és a "hivatalos" értelmiség között. Ellenzéki az volt, aki leírta, amit gondolt, akkor is, ha az nem láthatott napvilágot.

Ilyen évtized volt a hetvenes: optimistának az számított, aki le is írta pesszimista balsejtelmeit. Igaz, a leírás jót tesz a gondolat minőségének.

Ki a gettóból

Ám 1977-ben, követve a lengyel KOR és a csehszlovák Charta '77 példáját, a szamizdatnak olyan új hulláma indult el, amelyet már tömege miatt sem lehetett pesszimistának nevezni. Csíraformában ekkor már sok minden együtt volt, ami struktúrált ellentársadalom kialakulásához szükséges. Megalakultak az első független szervezetek. Akiket politikai okok, például a Charta '77 prágai pere elleni tiltakozásuk miatt elbocsátottak, önsegélyező és munkaközvetítő társulatokat szerveztek. 1979-ben megalakult a Szegényeket Támogató Alap (SZETA). Dühös fiatal szociológusok alapították, s írók, lelkészek, közgazdászok csatlakoztak hozzájuk. Szervezték a független kultúra eseményeit, estjeiken pénzt gyűjtöttek, ezen kívül jogi segínyt nyújtottak a hivatalosan nem létező szegényeknek.

Magánlakásokon hetente 100-150 hallgatója volt a Független Egyetem előadásainak.

Aktivista fordulatot jelentett a szamizdatban a Bibó-émlékkönyv, s nemcsak terjedelmére, hanem politikai jelentőségére nézve is tekintélyes volt a közel 80 szerzőjével. Bibó István 1979-ben halt meg, és senki nem volt kíváncsi a gondolataira 1977-ig, amikor az ellenzéki fiatalok felfedezték és látogatni kezdték. Már az emlékkönyv szerzői névsora is az ígérte, hogy feloldódhat az "ellenzékiek" és az "integráltak", a "népiek" és a "kozmpopoliták" szembenállása. A nyilvánosságból kizártak mellett az establishment számos híressége közölt írást.

Az összhatás az volt, hogy az értelmiség felsorakozik a független bibói magatartás mellé - legalábbis elméletben. Ugyanis valójában egyelőre mindenki visszatért a szokott foglalatosságához.

A nyolcvanas évek

A meglelt stratégia

Amikor Adam Michnik 1980 nyarán megrendelte a 0,1%-ot, a magyar szamizdat bemutatkozó kötetét, még nagyon elégedetlen volt: "Semmi sem mozdul, mondta, pedig készen állunk". Jacek Kuronnal éppen azon vitakoztak, hogyan mozgítsák ki a lengyel helyzetet a holtpontról. Egyikük azt javasolta, gyűjtsenek tömeges aláírásokat a kormány ellen, másikuk azt mondta, inkább sokmillió röplappal árásszák el az országot. Mikor hazajöttem, még nem döntöttek ebben a taktikai kérdésben, s aztán már nem is kellett döntenükhöz. Augusztusban Gdanskban kitört a sztrájk. Addig a magyar ellenzék tagjai csak a saját öncenzúrájukat ostromolták, mert nem hittek benne, hogy a rendszer elmozdítható. De 1980-ban már messzire lehetett ellátni. Magaslati pontot kínált, hogy a lengyel rendszer belekényszerült a Szolidaritás szakszervezet engedélyezésébe. Ez az engedmény volt az "új evolucionista" ellenzéki taktika első győzelme.

Persze nem állítom, hogy általános volt az optimizmus. Sokan inkább baljóslatúnak érezték a lazulást, 1956 és 1968 megtorlásaira gondolva. Az aggodalmaskodók Jaruzelski puccsával hamarosan igazolva is látták félelmüket.

Ám a demokratikus ellenzék pályáját végül is az szabta meg, hogy a Szolidaritás első veresége után - első ízben a demokratizációs vereségek történetében -, nem engedtünk a pesszimizmusnak. A lengyelek nyomán a magyar ellenzék is áttért a független írásról a független nyomtatásra, a kilátások latolgatásáról a teendők latolgatására. Következtek a nyilvánosság-szervezés, a civil fejlődés évei.

Mialatt a hősies szovjet emberi-jogi ellenzék tovább vívta reménytelen harcát a KGB-vel, Közép-Európában politikai stratégiára lelt az ellenzék. A lengyelek "új evolucionistának", mások civiltársadalminak nevezték a meglett politikát. A magyarok ettől kezdve nevezték magukat demokratikus ellenzéknek.

A párt "legyőzése" vagy "megreformálása" helyett, amely utak az 1956-os budapesti és az 1968-as prágai kudarc nyomán járhatatlanokká váltak, a párt "bekerítése" vezethet sikerre, hirdette Adam Michnik. Független nyilvánosságra alapozott, önállóságára büszke társadalmi erő, erre épített közjogi követelések és végül tárgyalások - ez volt a lényeg.

Magyarországon e váltásnak Kis János volt a motorja, központi szócsöve a Beszélő lett. A nyolcvanas években már annak a felismerésnek a jegyében dolgoztunk, hogy amikor a kádárizmus kudarca bekövetkezik, ez a kommunista rendszer végét is jelentheti. Feltéve, hogy az ellenzék fellépése felbátorítja a civil politikai társadalmat.

Ellenzéki hétköznapiak

Ahhoz, hogy a civil kurázsi nyomán civil társadalom és valódi politika fejlődjék ki, független nyilvánosságra van szükség. Ahhoz viszont rengeteg munkára, mert szabad sajtót csak házilagosan lehet előállítani. S mivelhogy ezt a manufaktúrát még rejtegetni is kell, rögtön a tartaléksapatnak is készen kell állnia. Sajtót tehát csak sok ember nagy elhatározásával lehet fenntartani. Nem csoda, hogy az ellenzék nehezen szánta rá magát a nyomtatásra.

Írógépen egyszerre csak tíz másolat készülhetett, a fénymásológépek hatósági ellenőrzés alatt voltak. 1980-ban válaszút elé kerültünk. Immár élő sajtóra, nem kéziratgyűjteményekre volt szükség. De a nyomtatásra áttérni félelmetes határátlépés volt, hiszen azzal a tájékoztatási monopóliumot, a rendszer alapját sértjük. Nem szigeteli-e el az ellenzéket, ha ellencsapást provokál, ha nincs elég szerző, ha a terjesztés kifulladásra kerül?

Amikor, leendő szerkesztők, a Beszélő létrehozása mellett döntöttünk, szociológusi óvatossággal jártunk el. Egyévi szervezőmunkával egymástól független papírbeszerző, nyomdász és terjesztő hálózatot hoztunk létre. Csak ezután, 1981 őszén jelent meg a folyóirat, s utána minden negyedévben, 2000 példányban. A szerkesztők a címlapon megadták nevüket és címüket. A legális kiadásig, 1989-ig megjelent 27 száma közül egy sem volt, amelyből kisebb-nagyobb mennyiséget el ne csípett volna a rendőrség. De a gondos előkészítésnek köszönhetően a lap mindvégig talpon maradt.

Ugyanekkor tért át a nyomtatásra az AB Független Kiadó, Demszky Gábor, Hodosán Róza és Rajk László hálózata. Tőlük függetlenül is mind több folyóirat és könyv készült mind több helyen: képzőművészeti szitanyomással, becsempészett vagy kéz alatt vett kisgépeken.

Gutenberg és a "ramka"

Demszky Gábor felismerte, hogy független sajtó csak főfoglalkozású kiadótulajdonosokkal működik. Ha a feladat a Gutenberg-korszakhoz illik, ugyanazt kell tenni, amit a magyar

nyomdász, aki négyszáz évvel ezelőtt Hollandiában tanulta a mesterséget. Gábor Lengyelországba utazott, hogy importálja a zseniális lengyel ramkát.

A ramka ugyanaz Keleten, ami Nyugaton a másológép. Csakhogy a szamizdat biztonsági okokból semmit sem használhat, ami bonyolult és drága - s amit be kell dugni a konnektorba, az már bonyolult és drága. A ramka a stencil- és a szitanyomás házassága, két óra alatt otthon is megépíthető, sok ezer példányt produkál.

Vannak időszakok, amikor a rendőrség ráveti magát a burjánzó szamizdatra. De a ramkát nem lehet kiirtani. A ramka maga a sajtószabadság, habár kétségtelen, hogy a kiadónak nyomdafestéktől foltos az ujjja, amikor fityiszt mutat a rendszernek.

Volt sajátos magyar hozzájárulás is a Gutenberg-kultuszhoz. Demszky Gábor felfedezte, hogy az állami nyomdák munkásai jó pénzért, fekete munkában akár az igazságot is hajlandók kinyomtatni.

Láthatatlan csata 1983-ban

Ki kellett küzdeni még, hogy a rezsim megalkudjon a nyomtatott szamizdat léteivel. Enélkül a szabad nyilvánosság sohasem térhetett volna át a demokratikus politika szervezésére.

1983-ban láthatatlan, de döntő csata zajlott le. Szaporodtak a házkutatások, felszámolták Rajk butikját. Amikor a butikszerű terjesztés helyébe titkos elosztórendszert állítottunk, "Demszky és társai" címen hatunk ellen a rendőrség megindította egy szamizdatper előkészületeit. Az új nyilvánosság azonban készen állt a próbatételre, s ez megtette hatását.

"Nem gyártunk mártírokat" - döntött az MSZMP Politikai Bizottsága a nyilvános per ellen. Az engedélyezetlen nyomtatás addig bűncselekmény volt; most bevezették az enyhébb sajtórendészeti szabálysértést, s ezentúl "csak" rendőri eszközökkel akadályozták a szabad sajtót. Házkutatásokon, pénzbüntetésekén kívül ez szakmai foglalkoztatási tilalmat, publikációs tilalmat, útlevélmegvonást jelentett.

A "Lex Demszky '83" azt jelentette: lemondtak róla, hogy gyökerestül kiirtsák a független nyilvánosságot. Amikor "fűnyíró módszerre" rendezkedtek be, voltaképpen a szamizdattal való együttélés mellett döntöttek. Később, 1986-ban indítottak ugyan pert Demszky ellen "hatóság elleni erőszak" hamis vádjával, de ez már nem állíthatta vissza a tekintélyt.

Történelem és irodalom - a "második nyilvánosság"

Míg a rendőrség "belső ellenségről" beszélt, a közélet használni kezdte a "második nyilvánosságot". A cenzúra már gyöngye ürügy volt az öncenzúrára. A szamizdat sikeres szabadságharca nyomán ki-ki maga döntötte el, mit ír, hol publikál.

Nemhogy jólétesültnek, műveltnek sem számított, aki nem olvasta a szamizdat könyveket. Divat volt Szász Bélának, a Rajk-per túlélőjének könyve, a Minden kényszer nélkül, vagy Bill Lomax Magyarország 1956-ja. A történelem volt a legsikeresebb műfaj: a sztálinizmust, az 1956-os forradalmat és a megtorlást elemző művek, memoárok.

A szamizdat témái beszivárogtak az "első" nyilvánosságba, például a magyar liberális hagyomány, a határon túli magyarság és a hazai szegénység gondjai. Viszont kiszivárogtak a szamizdathoz a pártdokumentumok, gazdasági statisztikák, írószövegségi csaták. Az egyik leghíresebb kiszivárogtatás volt, amikor a párt "ellenzék-ellenes munkabizottságának" titkos jelentését olvashatta szamizdatban az ország.

Ellentétben Lengyelországgal, a hazai irodalom Magyarországon keveset termelt a szamizdat számára. Konrád György, Petri György, Eörsi István, Csalog Zsolt kivétel volt. Viszont sorozatban jelent meg a külföldi irodalom java, valósággá változtatva Hável, Kundera, Konrád

álmát: "Csináljunk Közép-Európát!" A közönség ebből tanulhatta meg, hogy a válságban nem vagyunk egyedül, s ebből reményt meríthetett. Soha korábban - és sajnos, soha azóta - a cseh, szlovák, lengyel, magyar könyvek ennyire népszerűek nem voltak Magyarországon, mint akkor. A magyar "második nyilvánosság" nemzetközi elismerést kapott 1985-ben, amikor a világ jelentős írói csak azért fogadták el a magyar kormány meghívását a Helsinki folyamat Kulturális Fórumára, hogy részt vehessenek az ellenzék által magánlakáson rendezett "Alternatív Kulturális Fórumon". Ezt az eseményt stílszerűen könyvekkel ünnepeltük. Valószínűleg Hans Magnus Enzensbergert is meglephette a szocializmussal foglalkozó esszéinek magyar kiadása, hiszen ilyen gyűjteménye máshol nem jelent meg.

Fordulat a politika felé

A közvélemény politizálódásának biztos jele volt a nyolcvanas években, hogy mind többen írtak alá az emberi jogi tiltakozásokat. A szamizdat is követte a fordulatot, amely 1983-tól ment végbe: elindult a politikai csoportok szerveződése.

Először lengyel mintára közös, egységes mozgalom felé tapogatóztak a magyar ellenzékiek is. Az 1985-ös jegyzőkönyv a monori kempingben rendezett találkozóról azt a ritka pillanatot örökíti meg, amikor majdnem minden disszidens-irányzat együtt jelent meg egy konferencián.

De már 1986-ban véget ért ez a pillanat, hiszen az 1956-os forradalom emlékére szervezett ülésen már nem jelentek meg a későbbi nemzeti-konzervatív párt, az MDF alapítói, Csoóri Sándor és Csurka István.

1987-ben világossá vált, hogy Lengyelországtól eltérően a magyar ellenzék eleve plurális keretek között készül fel a demokratizációra. Lakitelken az MDF rendezett alakuló konferenciát, amelyre a Demokratikus Ellenzéket nem hívták meg. Indokként a Beszélő 1987-es különszámára, a Társadalmi Szerződésre hivatkoztak. Abban a Demokratikus Ellenzék hirdette meg önállóan a maga programját: a békés, tárgyalásos demokratikus átmenet tervét.

Civil ébredés

A Beszélő első száma 1981-ben azt írta, hogy a folyóirat igazi célja a civil társadalom felébresztése. A nyolcvanas évek második felében a szamizdat elismert és keresett médiumává vált a sokszínű civil társadalomnak.

A "második" nyilvánosság kitágította a társadalmi teret, tulajdonképpen létrehozta a társadalmat. A "belül" és a "kívül" között létrejött az engedélyezetlen, de mégsem tiltható köztes tartomány. A társadalom jogokat kért, s diktálni kezdte a közélet témáit.

Amikor a párt "irányítása" ellen fellázadt néhány folyóirat, például a Mozgó Világ és a Tiszatáj, az ő szerkesztőik is számíthattak a szamizdatra. Számos álneves szamizdat-szerző kilétét ismerhette az agit-prop párthatóság, de egy idő után még a nyíltan vállalt "kettős publikáció" felett is szemet kellett hunynia.

A Beszélőben kedvenc témám volt az ún. egytémájú mozgalmakról való tudósítás. Ilyenek voltak a független békemozgalmárok, a csehszlovák-magyar vízierőmű ellen tiltakozó Duna-mozgalom, a vallásszabadságot követelők különböző csoportjai, a katonai szolgálatmegtagadók.

1986 végén Magyarországon is kibontakozott a kommunista rendszer elkerülhetetlen végzete: a gazdasági csőd. A "kádárizmusban" ez szinte minden áttétel nélkül politikai válságot jelentett, hiszen a gazdasági "reform" már kimerítette lehetőségeit. 1987-től 1989-ig számos jól szervezett ellenzéki tömegtüntetés adta tudtul: a civil csatornák készen állnak rá, hogy békés mederbe tereljék a követeléseket, és megegyezéssel úton takarítsák el a rendszert. Már csak az

MSZMP-t kellett erre rávenni. Sikerült is olyannyira, hogy volt vezetői ma már úgy emlékeznek: ők kérték a rendszerváltást.

"Kádárnak mennie kell!"

1980-ban a Kései bevezetés a kádárizmusba című esszém volt az első "könyv", melyet a Demszky-féle AB Független Kiadó megjelentetett. Persze csak stencilezett, tűzött füzet volt ez, amelyben a diadalmas konszolidációt a magyar kommunizmus utolsó lehetséges formájának neveztem. Arra a jóslatra merészkedtem, hogy a nyolcvanas éveket már nem éli túl Kádár rendszere.

Az évtized folyamán aztán számos évet éltünk meg, amikor ezt a jóslatot nem ismételték volna meg. De 1987-ben a Beszélő "Társadalmi Szerződés" száma adta ki a jelszót, amely nyíltá tette a rendszer válságát: "Kádárnak mennie kell!" 1989 elején már értesítették szerkesztőségünket: ha kérelmezzük a lap bejegyzését, engedélyezni fogják. Fordult a kocka: azt válaszoltuk, mindaddig szamizdat marad a Beszélő, amíg ebben az országban nem indíthat bárki folyóiratot engedélyezési eljárás nélkül, állampolgári jogon.

Már a parlamentben dolgoztunk a kerekasztal tárgyalások résztvevőiként, amikor szabályos hetilappá vált a Beszélő.

Igaz, ekkor én már megint Lengyelországra irigykedtem. Ezúttal persze, mi másra, az Adam Michnik által főszerkesztett önálló napilapra, a Gazeta Wyborcza-ra.